

ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР СОЦІАЛЬНИХ ОЧІКУВАНЬ ОСОБИСТОСТІ

П. С. Носов

Херсонська державна морська академія, pason@ukr.net

І. С. Попович

Херсонський державний університет, igorpopovych76@gmail.com

Постановка проблеми у загальному вигляді. Наше суспільство знаходиться у вирі динамічних перманентних змін, які супроводжуються процесами уніфікації та глобалізації не тільки культурного простору, типу державного устрою, психологічного складу найрізноманітніших націй, етносів, народів, а й соціально-економічного та політичного укладу. Ці зміни є перманентним переходом від «старого до нового». Спостерігаємо постійний пошук ефективних засобів, технологій, інновацій. Зазначені процеси актуалізують вчених до дослідження психіки людини в контексті соціокультурних змін.

Така риторика наукового дослідження фокусує наш погляд на унікальному феномені психіки – темпоральності. Темпоральність знаменує собою парадигмальний поворот сучасної науки від того, що існує, до того, що з'являється [2]. При цьому психотемпоральна проблематика має вийти за межі концептуального виміру і прогресувати у практичних і прикладних розробках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У контексті нашого дослідження актуальними є наукові теорії, що належать до «нейрофізіологічної лінії» вивчення механізмів, які розкривають фізіологічні передумови здатності психіки до передбачення [2; 3]. Найбільш значущими є: теорія психічної регуляції І. М. Сеченова, вчення про загальні закономірності реагування збуджених систем організму М. Є. Введенського, теорія фізіологічних корелятивів психічних явищ І. П. Павлова, теорія функціональних систем П. К. Анохіна, вчення про фізіологію активності М. О. Бернштейна та ін.

Зазначимо, що сучасний світ висуває до особистості певні вимоги, які спрямовані на підвищення рівня адаптованості до навколишніх умов; соціальне

середовище весь час знаходиться в стані змін і вимагає від людини активності, динамічності, конкурентоспроможності [4; 5].

На підставі вищезазначеного можна стверджувати, що теоретичне аналізування проблеми психофізіологічних вимірів соціальних очікувань особистості, виокремлення «нейрофізіологічної лінії» вивчення механізмів, які розкривають фізіологічні передумови здатності психіки до передбачення потребує вивчення та узагальнення сучасних та класичних наукових досліджень та може стати підґрунтям для розробки нових методів психодіагностики, оптимізації розвитку та психокорекції соціальних очікувань особистості.

Мета статті полягає у теоретичному дослідженні та обґрунтуванні психофізіологічного виміру соціальних очікувань особистості.

Виклад основного матеріалу. Здійснюючи теоретичне аналізування такої важливої наукової проблеми спробуємо зазирнути до першоджерел, до витоків її становлення та розвитку. Безумовно, наші наукові пошуки приводять нас до І. М. Сеченова і його відомої праці «Рефлекси головного мозку» [6]. Вченим сформульовано перші припущення про існування і роль особливого механізму прогнозування. Він зазначив, що «під час очікуваного подразнення, у явище втручається діяльність нового механізму, що прагне придушити, затримати відображений рух. У деяких випадках цей механізм перевершує силу подразнення, тоді відображеного (мимовільного) руху немає. Іноді ж, навпаки, подразнення долає перешкоди – і здійснюється мимовільний рух». Далі вчений, аналізуючи природу мислення, акцентує: «...Людина повинна елементарно навчитися розрізняти ті моменти, що відповідають почерговості виникнення, протікання і зникнення ланок, з яких складається ряд. З іншого боку, зустрічі з уривками рядів привчають зіставляти середні ланки з крайніми і навпаки (пригадування за уривками цілого); і, звичайно, за схожих зіставлень, будь-яка попередня ланка повинна відображатися в свідомості відносно наступної з атрибутом зникнення, а наступні з атрибутом очікування. Ще пізніше, коли для людини настає період класифікації і узагальнення розчленованих рядів, чутливі

ознаки перетворюються в символи: попереднє і наступне; початок, продовження і кінець; минуле, теперішнє і майбутнє. Тут минуле – є тим, що зникло; теперішнє – те, що відбувається, а майбутнє – очікуване» [5, с. 123].

М. Є. Введенським зазначено, що всі форми нервової діяльності – тільки різні модифікації парабіозу, найбільш загальної і генетично первинної реакції не тільки живої тканини, але й всього живого на зовнішні подразники. Парабіоз – перехідний стан між життям і смертю. Спрямованість на досягнення мети – це також свого роду парабіоз – гальмування і збудження на етапі досягнення [6]. Варто зазначити, що все наше життя є своєрідним парабіозом – процесом напруження і розслаблення, який в онтогенезі набуває соціокультурного оформлення.

До значущих наукових висновків в теорії фізіологічних корелятивів психічних явищ, торкнувшись проблеми рефлексу цілі та дослідивши динамічний стереотип вищої нервової діяльності, прийшов І. П. Павлов [6]. Відомо, що рефлекторний процес, в дослідженнях вченого, побудований на непорушному принципі поступального руху збудження від пункту до пункту по всій рефлекторній дузі. Але нашу увагу привернув інший науковий факт. У 1916 році вчений замахнувся на найсокровенніше в роботі головного мозку – на мету поведінки («цель поведения» – за *І. П. Павловим*). Організм людини запрограмований природою на досягнення мети. «Рефлекс цілі» або «рефлекс мети» («рефлекс цели» – за *І. П. Павловим*) – так сформулював цю властивість І. П. Павлов у своїй однойменній праці [5]. Даний рефлекс є здатністю людини до цілепокладання, з подальшою цілеспрямованістю до результату. Цілеспрямованість як дія – спрямованість на досягнення усвідомленого образу передбачуваного результату. Суть цього рефлексу не в тому, щоб уміти ставити перед собою мету, а у тому, щоб вміти утримувати її у полі своєї уваги і безперервно рухатися до кінцевого результату. Більше І. П. Павлов впродовж всього свого життя не повертається до цієї проблеми. П. К. Анохін вважає, що І. П. Павлов відійшов від цієї важливої проблеми, бо сам факт виникнення мети для отримання того чи іншого результату вступає в протиріччя з рефлекторною

теорією вченого. У формуванні мети І. П. Павлов побачив абсолютно неочікуваний принцип роботи нервової системи. Тут модель кінцевого результату даного акту створюється вже на початкових етапах поширення збудження, тобто раніше, ніж закінчиться весь процес формування поведінкового акту, і раніше, ніж буде отримано сам результат, що суперечить принципам роботи рефлекторної дуги. Абсолютно зрозуміло, що мета отримати результат виникає раніше, ніж може бути отриманий сам результат.

Науковий інтерес викликає динамічний стереотип вищої нервової діяльності, досліджений І. П. Павловим. Вчений стверджував, що людина є системою, котра «сама себе регулює, підтримує, відновлює, виправляє і навіть вдосконалює» [6, с. 21]. Він першим звернув увагу на «випереджувальну» функцію умовних сигналів, досліджуючи особливості формування динамічного стереотипу.

Ці явища вчений досліджував на рівні фізіології вищої нервової діяльності, до появи термінів «когнітивний дисонанс» та «фрустрація». Зокрема, у довідниковій літературі знаходимо одне з пояснень фрустрації – з російської «тщетное ожидание» – марне очікування [4].

У теорії функціональних систем П. К. Анохін, досліджуючи проблему мети поведінки, описує основні етапи контролю та планування цієї поведінки [1]. Під функціональною системою автор розуміє центрально-периферійне утворення, що забезпечує досягнення ефекту пристосування за допомогою саморегуляції. Процес перевірки зворотної аферентації з наміром або метою дії реалізовується завдяки механізму, так званого «акцептора результату дії». Механізму «зворотного зв'язку» відведено особливе значення. Він забезпечує можливість порівняння параметрів бажаного стану середовища; інформує виконавця про те, що зроблено, що потрібно зробити для досягнення мети, крім того забезпечує емоційну оцінку ефективності. Необхідно віддати належне П. К. Анохину, який, дослідивши механізм «зворотного зв'язку», передбачив, що роль його буде найсуттєвішою з усіх механізмів передбачення.

П. К. Анохін звертає увагу на одну особливість функціональної системи, яка не вкладається у фізіологічні уявлення. Мова іде про те, що зміст результату, або, висловлюючись мовою фізіології, параметри результату формуються системою у вигляді визначеної моделі раніше, ніж з'являється сам результат. Вчений пише про здатність передбачення, яка розвивається еволюційно, і в той же час, забезпечує еволюцію. Випереджуюче відображення, запропоноване П. К. Анохіним, що підкреслює відображення дійсності в процесі передбачення – це здатність мозку наче «забігати вперед», відповідаючи на стимул, що існує в теперішньому часі, або випереджуюче відображення дійсності – «прискорений у мільйон разів розвиток ланцюгів хімічних реакцій, які в минулому відображали послідовні перетворення цієї дійсності» [1, с. 98].

М. О. Бернштейн передбачив наявність «згорнутого» образу простору в психіці або наявності «моделі потребового майбутнього». Цей образ ми називаємо *моделлю очікуваного майбутнього* (курсив мій – *І. П.*). Модель потребового майбутнього зв'язує власну моторику і репрезентує образ простору – ось що є гіпотетичними складовими поведінкового акту.

Приходимо до **висновку**, що під психічним процесом необхідно розуміти психічну функціональну систему в дії. Якщо когнітивні психічні процеси забезпечують відтворення та обробку інформації, то роль процесів психічної регуляції полягає у забезпеченні спрямованості, інтенсивності і часової організації поведінки. Оскільки психічна регуляція забезпечується такими процесами контролю поведінки як визначення мети, формування очікувань, оцінка умов реалізації поведінки, оцінка результатів, тобто інтерпретація зворотного зв'язку й уявлення про самоефективність, то формування очікувань, завдяки прогностичній та конструювальній функціям є психічним процесом регуляції суб'єктом поведінки та важливим етапом контролю цієї поведінки. Розвиток зазначених функцій є темпоральною ознакою і визначає здатність особистості до антиципування.

Література:

1. Анохин П. К. Опережающее отражение действительности. *Вопросы философии*. 1962. № 7. С. 97–111.
2. Бабатіна С. І. Аналіз наукових підходів дослідження категорії часу: філософсько-психологічний аспект. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. – Херсон: Гельветика, 2013. Вип. 1. С. 7–10.
3. Бабатіна С. І. Психологічні технології розвитку темпоральних характеристик особистості в студентському віці. *Вісник Одеського національного університету імені І. І. Мечникова* : зб. наук. праць. Одеса, 2016. Вип. 1/39, т. 21. С. 7-20.
4. Попович І. С. Психологія соціальних очікувань особистості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. психол. наук : спец. 19.00.05 «Соціальна психологія; психологія соціальної роботи»; Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля МОН України. Сєверодонецьк, 2017. 40 с.
5. Попович І. С. Соціальні очікування особистості як регулятор соціально-психологічної реальності. *Актуальні проблеми психології*. К. Фенікс. 2016. С. 138–143.
6. Сеченов И. М. Физиология нервной системы. Избранные труды / И. М. Сеченов, И. П. Павлов, Н. Е. Введенский. – М.: Гос. из-во медицинской литературы, 1952. Вып. 1. 439 с.